

Právo nepatří jen právníkům 2004

Půjde-li vše podle představ vlády, od Nového roku 2006 začne platit kompletně nový trestní zákoník. Bude to nejdůležitější zásah do právního prostředí od přijetí Ústavy v roce 1992 – po něm bude následovat obdobně zásadní změna práva občanského.

Hodně se o tom mluví mezi experty a v odborném tisku, do celostátních médií však z nového kodexu prosakují jen útržkovité zprávy: zpřísní se nejvyšší trestní sazby, trestné bude klonování lidí a nadále i eutanázie, trestně odpovědné budou nově i právnické osoby...

Tak významný zákon ale není téma jen pro experty – na to se týká příliš mnoha lidí. V debatě má své místo i hledisko zdravého rozumu a tvůrci zákona by měli vysvětlovat své záměry dříve, než nám produkt jejich práce začne příliš komplikovat život.

xxxxxxx

Svěřit práci výhradně expertům může přinést nečekané úlety. Poměrně zdařilou rekonstrukci občanského zákoníku jeho erudovaný autor napoprvé sepsal (snad z obdivu k první republice), v archaické češtině a odstranil tak jednu z mála předností stávajícího civilního kodexu – sdělnost a srozumitelnost; jiný expert rekonstruoval úpadkové právo podle představ světa našich soudů, ale rozešel se s ekonomickou realitou. Bankovní a investorská lobby si vynutila změnu, ale právní rámec konkursů stále reguluje dysfunkční zákon.

Proč je nový kodex tak důležitý? Nač se vzrušovat nad dalším s několika set ročních přírůstků ve sbírce zákonů? Trestní právo plní funkci *ultima ratio* - krajního prostředku, jak z hlediska závažnosti sankcí, jež je možno uložit, tak z hlediska situací, v nichž smí být použit. Tvrdé postihy, mezi něž tradičně patří zbavení svobody, by měly nastupovat až tehdy, kdy jiné metody přinucení selhaly. Proto v trestních kodexech, kromě tabu, jako je nedotknutelnost života, či zákaz incestu, nacházíme popis jednání, která stát bude trestat, neboť příliš závažným způsobem poškozují například rodinné, nebo obchodní vztahy.

Při vědomí významnosti této normy nám musí připadat zarážející, že platný trestní zákon přijalo Národní shromáždění Československé socialistické republiky v roce 1961, takže nutně myšlenkově tkví v padesátých letech, *kdy možný obsah práva spoludefinovala praxe* trestání na základě ideologie třídní nenávisti, rozsudky (které někteří obvinění nedostávali v psané podobě) dopředu určovaly stranické orgány a na základě požadavku resortních ministerstev byli obvinění expedováni do uranových dolů před projednáním odvolání. Jistě, mnohé napravily polistopadové novely (v průměru tři ročně), které odstranily „trestné“ činy jako bylo opuštění republiky (sloužící k vyvlastnění emigrantů) nebo příživnictví a eliminovaly většinu vágních pojmů, využívaných ke kriminalizaci oponentů režimu (např. pobuřování), nic se nezměnilo na celkové konstrukci kodexu vycházející z teze, že jednotlivci jsou tu pro přísný, ale dobrotivý stát. Výčet trestných činů tak stále začíná trestnými činy proti republice a hospodářským zájmům státu. Až sedmá na řadě je skupina útoků proti životu a zdraví, a teprve za ní následují jednání proti svobodě, lidské důstojnosti a proti majetku. Dnes platný trestní zákon svou systematikou nerespektuje Ústavu, která stát utváří kolem jednotlivce a především na ochranu jeho svobodného života. Může se zdát, že na pořadí nezáleží, ale to je omyl. Kromě symbolického významu je ve hře význam interpretační (např. u systematického výkladu, se při výkladové nejasnosti přihlíží k pozici právní normy v rámci kodexu). Právě interpretační hodnota uspořádání, kdy se dovozuje se „co chtěl zákonodárce říci“, je výhodou kodifikací Jinými slovy: vnitřní systematika trestněprávních zákazů a příkazů je obsahovým poselstvím.

xxxxxx

Hlavní autor kodexu, soudce Nejvyššího soudu, docent Pavel Šámal je obstojně seznámen se zahraničními úpravami (časté odkazy na úpravu německou a rakouskou) a tyto vlastnosti návrh odráží. Systematika nového zákoníku respektuje liberální podstatu našeho státu a vyjadřuje vůli chránit především jednotlivce, jeho život, rodinu a majetek. Proto zvláštní část nyní začíná skupinou jednání proti životu (např. vražda) a zdraví (neposkytnutí pomoci) a následuje trestnými činy proti svobodě (např. obchodování s lidmi). A teprve poté, co jsou vyjmenovány ataky proti majetku, materiálnímu základu svobody, přichází na řadu stát. Zákoník v obraně proti zneužití, odstraňuje zbylé vágní pojmy (pravidla hospodářského styku či způsobení jiného zvláště závažného následku) a údajně ze stejného důvodu ustupuje od materiální podmínky trestného činu – nebezpečnosti činu pro společnost. Nadále má platit, že naplnění znaků trestného činu bude znamenat zahájení trestního stíhání, které se zastaví, než aby se jednání předem nepovažovalo za trestný čin. Jde o důležitou novinku, která zatím do titulků, na rozdíl od klonování či milosrdné smrti, nepronikla. Nevzroste počet trestních stíhání geometrickou řadou? Z hlediska požadavků na právní vědomí a doktríny „neznalost zákona neomlouvá“ je podstatné, že v zákoníku budou konečně obsaženy některé důležité instituty (právní a skutkový omyl, přípustné riziko), o jejichž existenci se laičtí adresáti mohli dozvědět pouze z odborných knih. Přitom jejich aplikace rozhoduje o tom, zda můžeme být shledáni trestně odpovědnými. Formulace přípustného rizika je důležitá například pro lékaře či výzkumníka, který dostane garanci, že i když při sledování prospěšného cíle ohrozí trestněprávně chráněný zájem, nebude potrestán, pokud jednal v souladu s dosaženým stavem poznání. (Tady je mimochodem na místě první otázka, vzhledem k občasným protestům politiků a advokátů proti kriminalizaci podnikání: proč je riziko zužováno na výrobu a výzkum, resp. proč není uvedeno přípustné riziko v podnikání?) Nemocí našeho práva je slabá vynutitelnost, úzce souvisící s možností čin prokázat. Koncept hrubé nedbalosti dává naději na snadnější dokazování nebezpečných jednání spočívajících ve lhostejnosti k těžkým následkům. Tunelování a podvodné bankroty by nemusely být tak snadné jako dosud. Budou moci být stíháni správci cizího majetku, nebo dlužníci, za majetkové transfery, které se neohlížely na zájmy věřitelů či vlastníků.

xxxxxx

Legislativní experti rozhodně veřejnosti nijak debatu neulehčují. Studium návrhu není snadné, už jen kvůli rozsahu, který dosahuje velikosti knihy (předloha má přes 58 000 slov; společně s obdobně dlouhou důvodovou zprávou dosahují dvojnásobku délky Evropské ústavy). Důvodová zpráva, která by měla změny vysvětlovat se přitom o srozumitelnost se snaží jen zřídka. Zbytečně používá odborný žargon, který laikům může jediné ztížit orientaci v textu a vědomě či nevědomě jim dává najevo, že text stejně úplně nepochopí („kulpózní“ místo nedbalostní, „dolózní“ místo úmyslný). To jsou drobnosti. Horší je, že se nedozvíme, proč ve výčtu několika desítek mezinárodních úmluv, dokumentů, směrnic a doporučení, jejichž plnění celková koncepce předlohy zajišťuje, chybí výslovná zmínka o Evropské úmluvě o lidských právech o níž se opírá judikatura štrasburského soudu významně liberalizující naši trestněprávní judikaturu. Důležité garance základních práv obsahuje trestní řád, o jehož nové podobě jsou zatím pouze rámcové představy. Ale bez znalosti obsahu procesní úpravy nelze posoudit skutečný dopad změn. Tak například se, v bohulibém zájmu boje proti organizovanému zločinu, rozšiřuje beztrestnost policejních agentů, dosud aplikovatelná jen na účast na zločinném spolčení, a to hned na celou škálu trestných činů. Přitom vnitro navrhovalo, aby agenti, v zájmu získání věrohodnosti, v určitých případech nemuseli své plány, předtím než čin spáchají, předestřít před soudcem či státním zástupcem. Takže si můžeme například představit že beztrestnost pro trestný čin porušování tajemství dopravovaných zpráv, který nás mj. chrání před slíděním pomocí odposlechů, pootevře policii cestu k legálnímu omezení našeho soukromí. A dále. Ve speciálním zákoně obsažená

trestněprávní zodpovědnost právnických osob jde vstříc společenské poptávce po boji proti ekonomické kriminalitě. Přesto by mělo být pečlivě vysvětleno, proč např. nepostačí sankce ukládané v rámci správního práva. Legitimace „sílicím přesvědčením v mezinárodní právní komunitě“ by neměla stačit. Když slyšíme, že státní zastupitelství si od ní slibuje snadnější povolování odposlechů a domovních prohlídek pracovníků podezřelých firem, což ve správním řízení nelze, měli bychom zbystřit a zajímat se o garance proti zneužití.

xxxxx

Návrh byl rok v připomínkovém řízení. Experti si přišli na své. po vládě přijdou na řadu poslanci a senátoři. Hlavní autor zákoníku, docent Šámal, je osobou povolovanou, spojenou s praxí a seznámenou se zahraničními úpravami. Ovšem vzhledem ke složitosti a bohaté vnitřní provázanosti textu ví jen on a členové legislativní rady vlády o všech důsledcích připravovaných změn (o důsledcích nezamýšlených přirozeně neví nikdo). V diskusi na půdě advokátní komory např. padla otázka, oč se opírá navrhované zpřísnění maximální sazby trestu odnětí svobody z 15 na 20 let u (resp. 30 let u výjimečného trestu). A ejhle, ukázalo se, že autoři neměli k dispozici vědecké studie o dopadu dlouhodobého trestu. O co se tedy opírá navrhované zpřísnění sazeb? Těžko říci. A proč tresty zvyšovat, resp. proč nepřidat? Člověk nemusí být zrovna sociálním inženýrem prosazujícím řízení společnosti pomocí vědeckých poznatků, aby žádal exaktnější zdůvodnění změn, než je odkaz na tradici (kde hrál roli i sovětský nápad, že zloději jsou členy třídy sociálně blízké třídě dělnické, pouze dočasně poklesli). Návrhy jsou zjevně motivovány zejména zkušeností našich právních profesionálů, což jsou vlivem historie lidé, u kterých, při vši úctě k odborné erudici, nelze předpokládat zvláštní úctu k demokratickým hodnotám, či hluboce internalizovanou vůli k budování pojistek proti zneužití moci. Účinkování ve veřejných institucích komunistického Československa pěstovalo opačné instinkty. Zkušenost nás učí, že za odbornou argumentací často stojí hodnotová orientace, v nadcházející diskusi proto bude důležitá role přidělená expertům, s ohledem na význam toho co je v sázce, bychom měli žádat, aby koncepci srozumitelně vysvětlili a obhájili nejen v jednotlivostech, ale v jejím celku, a přesvědčili nás, že se nesníží dosažený standard ochrany práv, že stát se slušným lidem nebude moci plést do života více než dosud a že budeme účinně ochráněni od kriminality. Než ale přijdou na řadu jednotlivosti a technické detaily, mělo by být důkladně s námi – odborníky v oblasti představ o vlastním životě - probráno, jaké zásadní změny přinese návrh do obsahu naší svobody.

Hynek Baňouch

autor vystudoval právo a sociologii na MU v Brně